

ТРОНЬКО О. В.,

кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник відділу
з вивчення проблем протидії організованій
злочинності у сфері державної безпеки
(Міжвідомчий науково-дослідний центр
із проблем боротьби з організованою
злочинністю при Раді національної безпеки
і оборони України)

УДК 351.746.007(4/9)

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ

Адаптація регулятивної системи і правового поля нашої країни до стандартів Європейського Союзу зумовлює пошук нових напрямів наукового розвитку та здійснення аналізу доктринальних положень законодавства інших держав, яке регулює суспільні відносини у сфері адміністративної відповідальності в межах правового регулювання інформаційної політики. Проведено аналіз законодавства закордонних країн у сфері адміністративно-правового регулювання інформаційної політики з метою створення концептуальних, системних пропозицій щодо вдосконалення чинної законодавчої бази та застосування дієвої міжнародної практики.

Ключові слова: інформаційна безпека, інформаційна стратегія, економічні умови, інформаційна інфраструктура.

Адаптация регулятивной системы и правового поля нашей страны к стандартам Европейского Союза обуславливает поиск новых направлений научного развития и осуществления анализа доктринальных положений законодательства других государств, регулирующего общественные отношения в сфере административной ответственности в рамках правового регулирования информационной политики. Проведен анализ законодательства зарубежных стран в сфере административно-правового регулирования информационной политики с целью создания концептуальных, системных предложений по совершенствованию действующей законодательной базы и применения действенной международной практики.

Ключевые слова: информационная безопасность, информационная стратегия, экономические условия, информационная инфраструктура.

Adaptation of the regulatory system and legal framework of our country to the EU standards leads to the search for new directions of scientific development and the analysis of the doctrinal provisions of the legislation of other states, which regulates public relations in the area of administrative responsibility within the framework of legal regulation of information policy. The analysis of the legislation of foreign countries in the field of administrative and legal regulation of information policy was conducted in order to create conceptual, system proposals for improving the current legislative framework and the application of effective international practice.

Key words: information security, information strategy, economic conditions, information infrastructure.

Вступ. В умовах сьогодення основним пріоритетним напрямом в інформаційній політиці держав багатьох країн, а також нашої держави, є формування інформаційного суспільства, тобто такого, розвиток якого залежить від формування інформаційної інфраструктури. Саме вона є тим суттєвим економічним сектором, який стрімко та динамічно розвивається і формує передумови для переходу країни до сталого економічного розвитку. Внаслідок впровадження ефективної інформаційної інфраструктури можливий різкий розвиток економіки інформації, а також суттєво скоротяться часові затрати на обговорення нових ідей, проектів тощо. У сукупності зазначене сприятиме комплексному підвищенню рівня розвитку регіонів нашої держави й ефективності всього суспільного виробництва.

Інформаційну індустрію треба розуміти як основний і провідний чинник конкуренції та стратегічний сектор національної безпеки економіки, який здатний допомогти у вирішенні значних державних політичних, економічних і соціальних завдань.

Сьогодні наша держава проходить етап змін, які здійснюються в інтересах суспільства, людини та громадянина. Адже саме держава повинна вести боротьбу з монополізмом в засобах масової інформації (далі – ЗМІ) та телекомунікаційному бізнесі, забезпечити як юридично, так і технологічно права на доступ до інформації та інформаційних ресурсів для всіх громадян, охороняти особисті персональні дані, гарантувати свободу слова, яка б не залежала від того, в якому середовищі інформація розповсюджується. Водночас потрібно вжити заходів, які б сприяли розвитку багатонаціональної культури, а також були б здатні протистояти інформаційно-культурній експансії з боку інших країн, а також доцільно впровадити таке цілеспрямоване використання інформаційних і телекомунікаційних технологій, яке б сприяло розширенню діалога між владою та громадянами держави.

Отже, ключовою умовою ефективної реалізації державою такої інформаційної політики буде розроблення й ухвалення стратегічних нормативно-правових документів. Таке питання було покладене на Міністерство інформаційної політики, що створили 2015 р. Ним було розроблено Стратегію інформаційної політики України та Концепцію інформаційної безпеки України. Однак дотепер жодне із завдань не виконано.

З огляду на зазначене, важливим є вивчення реалізованого досвіду програмно-стратегічного забезпечення інформаційної політики розвинених країн, який може бути використаний у процесі становлення української державної інформаційної політики [1].

Постановка завдання. Мета статті полягає в тому, щоб на основі закордонного досвіду проаналізувати особливості правового регулювання інформаційної політики в Україні.

Результати дослідження. Український шлях до побудови успішної інформаційної інфраструктури визначається її сьогоdnішніми політичними, соціально-економічними, соціально-культурними особливостями. До таких особливостей належить нестабільність політичного й економічного курсу держави, що не дозволяє їй швидко й ефективно вирішувати економічні проблеми забезпечення переходу до суспільства сталого розвитку. Серед економічних умов варто виділити: недостатній рівень розвитку інформаційної інфраструктури, продуктів і послуг; відсутність у держави засобів для їх модернізації та розширення; високий рівень монополізації засобів масової інформації; випереджальне створення різних систем зв'язку – каналів передачі інформації, засобів зв'язку тощо. У контексті формування інформаційної інфраструктури держави великого значення набуває вивчення закордонного досвіду формування та функціонування інформаційної інфраструктури, зокрема й розвинутих країн. Дослідження умов і підходів до створення інформаційної інфраструктури розвинутих країн дозволить проаналізувати основні інструменти, які ними використовувались, виявити можливість і доцільність їх використання в Україні.

Інформаційна інфраструктура – це комплекс установ, організацій, програмно-технічних засобів, які забезпечують взаємодію інформаційних потоків, функціонування та розвиток засобів інформації для задоволення потреб споживачів. Успішний її розвиток залежатиме від можливості держави перейти до інформаційного суспільства. Така умова розглядається як можливість виходу країни з економічної кризи, як інструмент подолання труднощів соціального життя й укріплення держави [2].

Політичні діячі різних країн часто вживають термін «інформаційне суспільство», що вже стало своєрідною асоціацією з майбутнім своїх держав. Спостерігаючи за тим, як у Сполучених Штатах Америки (далі – США) формується національна інформаційна інфраструктура, країни-члени Європейського Союзу будують інформаційне суспільство, в Канаді створено інформаційні магістралі, ми відчуваємо нагальну потребу у визначенні та запровадженні таких процесів. Прикладом можуть стати програми таких розвинутих країн світу, як Китай, Сінгапур, Малайзія, Філіппіни, Норвегія, Індія та ін. Потрібно зазначити, що такі світові перетворення пов'язані із впровадженням інформаційних і комунікаційних технологій у всіх сферах життя. Такий обов'язок покладено саме на державу разом з усіма зацікавленими суб'єктами.

Отже, з 1994 р. пріоритетним напрямом державної інформаційної політики багатьох країн світу став курс на побудову інформаційного суспільства, зокрема й на розвиток національних і глобальних інформаційних інфраструктур. Активізація такого процесу зумовлена проведенням спеціального Конгресу фахівців Міжнародного союзу електров'язку (Буенос-Айрес, березень 1994 р.), зокрема й історичною промовою віце-президента США А. Гора, в якій було запропоновано план розвитку Глобальної інформаційної інфраструктури, а також сформульовано її п'ять фундаментальних принципів:

- 1) заохочення приватних інвестицій;
- 2) сприяння розвитку конкуренції;
- 3) створення рухомої регулюючої структури для підтримки темпів технологічного і ринкового розвитку;

- 4) забезпечення відкритого доступу до Мережі всіх провайдерів;
- 5) створення універсальної служби й організація універсального обслуговування [3].

Такі принципи було покладено в основу Буенос-Айреської декларації, ухвалені на конгресі. Було вирішено, що глобальна інформаційна інфраструктура має складатися з місцевих, національних і регіональних мереж. Як «мережа мереж» вона буде сприяти глобальному використанню інформації, взаємозв'язку і комунікації, створюючи єдиний глобальний інформаційний простір та інформаційну ринкову площу. Сучасний аналіз закордонної практики регулювання інформаційної сфери суспільства дозволяє виділити низку напрямів:

- заохочення конкуренції, боротьба з монополізмом (передусім, державний контроль за концентрацією засобів масової інформації);
- забезпечення права і технічних можливостей для доступу до інформації й інформаційних ресурсів для всього населення;
- дотримання свободи слова;
- захист інтересів національних меншин, молодого покоління в інформаційній сфері;
- захист національної культурної спадщини, мови, протистояння культурній експансії інших країн;
- гарантування інформаційної безпеки;
- охорона інтелектуальної власності, боротьба з піратством;
- боротьба з комп'ютерними злочинами та злочинами, пов'язаними з високими технологіями;
- впровадження електронного уряду;
- правове регулювання мережі Інтернет [3].

До найбільш значущих тенденцій у закордонній інформаційній індустрії останніх років можна віднести перегляд встановлених раніше правил її регулювання:

- дерегуляцію ринку телекомунікацій, яка дозволяє кабельним, телефонним, стільниковим, супутниковим та іншим компаніям конкурувати на ринках;
- послаблення контролю за концентрацією власності в різних засобах масової інформації [3].

Метою інформаційної стратегії Великобританії є вдосконалення умов конкуренції на інформаційному ринку, зростання ефективності інформаційних послуг і впровадження ІТ в державне управління. 1997 р. у Великобританії було сформульовано основні правові принципи інформаційної політики: технологічна нейтральність законів, сприяння міжнародному співробітництву, підтримка і захист інтересів споживача в комп'ютерних мережах і системах. Важливим компонентом у галузі комунікації Великобританії є методології поширення британських інформаційних продуктів у колишніх колоніях і азійських країнах (наприклад, Індії, Китаї), в яких позиції країни традиційно стабільні. Політичний курс Великобританії в галузі інформаційної політики задекларовано в національній програмі "The Government's Policy for the Information Age", якою передбачається всебічний розвиток електронної комерції для забезпечення економічного зростання, розвиток телекомунікаційного ринку країни, впровадження інформаційних і комунікаційних технологій у всі сфери життєдіяльності суспільства. Характерною рисою інформаційної політики Великобританії є створення регіональних мереж і супермагістралей для оптимізації та підвищення ефективності міжрегіонального і міжнародного науково-технічного співробітництва [1].

Серед основних напрямів сучасної інформаційної політики Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) можна виокремити такі:

- інфраструктура: її фінансування, розвиток і стійкість;
- визначення і подолання бар'єрів, що перешкоджають створенню інформаційного суспільства;
- роль урядів, бізнесу і громадянського суспільства в просуванні інформаційно-комунікаційних технологій (далі – ІКТ) для розвитку інформаційного суспільства;
- освіта, розвиток людських ресурсів і професійна підготовка;
- доступ до інформаційних і комунікаційних технологій;
- безпека інформації в мережевому середовищі;
- розроблення політики та регламентних рамок;
- види застосування ІКТ (освіта, охорона здоров'я, культура, ліквідація бідності, державне управління, працевлаштування, бізнес).

Варто зазначити, що активна діяльність ООН у напрямі сприяння побудові та розвитку інформаційного суспільства в якомога багатьох країнах світу розпочалася ще 1996 р. з ухваленням концептуального документа «ЮНЕСКО й інформаційне суспільство для всіх», в якому стратегічні позиції організації визначено так: «Організація Об'єднаних Націй із питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО) уповноважена її 185 державами-членами сприяти вільному поширенню ідей словесно й образотворчими засобами, сприяти розвитку міжнародного співробітництва у сфері комунікації, інформації й інформатики для скорочення наявного розриву в таких сферах між розвиненими країнами і країнами, що розвиваються. У Середньостроковій стратегії ЮНЕСКО на 1996–2001 рр. приділялася

особлива увага питанням застосування комунікаційних та інформаційних технологій в інтересах розвитку, демократії та миру» [3].

Інформаційна політика федерального уряду Німеччини містить концепцію вільного трансграничного обміну інформацією, вільного вираження поглядів, розвитку комунікаційних та інформаційних мереж і систем, вільної конкуренції в інформаційній сфері, створення, відповідно до нових політичних, економічних та інформаційних змін у німецькому суспільстві, норм і принципів правового регулювання інформаційної діяльності. Ще 1996 р. було прийнято програму федерального уряду "Info-2000 (Germany's Way the Information Society)" – «Німецький шлях до інформаційного суспільства». Нові політичні пріоритети, медіаконцентрація, впровадження сучасних технологій в організацію федерального та місцевого управління, розвиток інформаційного бізнесу обумовили нову стратегію національної інформаційної політики Федеративної Республіки Німеччина (далі – ФРН), головними напрямками якої визнано: становлення інформаційного суспільства в Німеччині, створення інформаційної економіки, розвиток нових інформаційних супермагістралей, інформатизацію державного управління, лібералізацію телекомунікацій, підтримку національних виробників електронної продукції та одночасний розвиток державного і приватного інформаційного бізнесу.

Федеральний уряд також надає фінансову підтримку й інформаційні продукти для виготовлення, ліцензування та поширення таких програм в інших регіонах світу [1].

Як зазначається у відповідних документах Європейського Союзу, інформаційне суспільство стане в найближчі роки важливою рушійною силою економічних, соціальних і технологічних змін і впливатиме на функціонування суспільства загалом і на відносини між окремими особами, групами та країнами на світовому рівні, надаючи більш широкі можливості зв'язку й обміну інформацією, зокрема й на трансграничному рівні, через глобалізацію широко доступних для суспільства мереж і служб. Велике значення це має на європейському рівні, насамперед, щодо культурної та мовної різноманітності та з економічного погляду. Такі явища зумовлюють необхідність нового підходу до регулювання сектору засобів масової інформації, зважаючи на те, що нині є можливість здійснювати суспільний і приватний зв'язок через ті самі мережі. З метою забезпечення кращого балансу в доступі до нових технологій і нових комунікаційних та інформаційних служб, для того, щоб розвиток інформаційного суспільства був корисним усім європейським країнам, а також усім особам і групам, що проживають у цих країнах, Європейське співтовариство з 1994 р. розглядає завдання побудови інформаційного суспільства як найбільш пріоритетне.

Основні напрями державної політики Європейського Союзу щодо формування інформаційного суспільства:

- спільний підхід Співтовариства до побудови інформаційного суспільства;
- державне регулювання інформаційної сфери;
- здійснення Програми та Плану дій «Е-Європа»;
- Інтернет;
- захист даних;
- авторське право та суміжні права;
- електронна торгівля;
- цифрові мережі з наданням комплексних послуг;
- супутниковий зв'язок;
- радіочастоти;
- телезв'язок і ринок інформаційних послуг;
- ліцензії;
- стандартизація;
- європейські угоди щодо мереж;
- системи платежів;
- телефонія [3].

Інформаційна політика Франції є складовою частиною державної стратегії розвитку країни, стратегії франкофонії та збереження національної самобутності й ідентичності, компонентом зовнішньої політики, участі Франції в інформаційних програмах і проектах міжурядових європейських організацій, створення інформаційної економіки та поширення комп'ютерних мереж і систем, інформаційних послуг. Мета національної інформаційної політики Франції – становлення інформаційного суспільства, розвиток інформаційних супермагістралей (із забезпеченням франкомовності мереж), електронного ринку і банківської сфери, лібералізація комунікацій, оновлення інформаційного законодавства, стимулювання наукових досліджень у галузі інформаційного бізнесу, створення систем безпеки інформації та попередження комп'ютерних злочинів. Проте спектр інформаційних послуг і політика обмежень для закордонних інформаційних тнснаціональних корпорацій (далі – ТНК), державний контроль інформаційної діяльності та монополія держави в застосуванні високих технологій не сприяють лідерству країни в європейському регіоні.

Становлення інформаційного суспільства для Франції означає можливість посісти провідне місце у світовій конкуренції з використання ІКТ, виробництва і продажу інформаційних продуктів і послуг.

У сфері інформаційної політики уряд Італійської Республіки визначив пріоритетами: трансформацію органів державного управління на основі ІКТ, вільний доступ онлайн для громадян і підприємців, реалізацію програми комп'ютеризації та електронної освіти для державних службовців, прозорість державного документообігу Інтернетом, забезпечення якості інформаційних продуктів і послуг. Виконання поставлених цілей контролюється Національним центром із питань інформатики при Державній Адміністрації (CNIPA – Centro Nazionale per l'Informatica nella PA).

Інформаційна політика Росії забезпечується рішеннями органів державної влади, законодавством країни, зокрема й Концепцією правової інформатизації Росії (1993 р.), Законом «Про інформацію, інформатизацію і захист інформації» (1995 р.), Законом «Про участь у міжнародному інформаційному обміні» (1996 р.), Концепцією формування і розвитку єдиного інформаційного середовища Росії і державних інформаційних ресурсів (1998 р.) та ін. [4].

Для вироблення стратегії інформаційної політики робочою групою Експертної ради з інформаційних технологій при Адміністрації Президента Російської Федерації 2001 р. розроблений проект програми інформатизації Росії «Біла Книга інформаційних технологій». Програма містить попередні рекомендації щодо участі Росії в міжнародних ініціативах відповідно до Окінавської хартії глобального інформаційного суспільства, ухвалені лідерами країн «великої вісімки» під час зустрічі 2000 р.

На підставі рекомендацій і після їх широкого обговорення передбачається вироблення базового документа, що міг би стати основою: загальної термінологічної та понятійної бази у сфері інформаційних технологій; бачення інформаційного суспільства Росії та її місця в глобальному інформаційному суспільстві; виявлення критичних точок впливу інформаційно-комп'ютерних технологій на розвиток економіки та соціальної сфери; позиції щодо міжнародних ініціатив із подолання інформаційної нерівності.

Останнім часом Росія помітно активізувала політичну, економічну і культурну експансію щодо України, використовуючи й такий важливий чинник інформаційного впливу, як засоби масової комунікації. Нині Україна все ще запирається об'єктом гри зовнішніх політичних сил, зокрема й Росії. Скрутні економічні умови та відсутність в українському політикумі потужних національно-культурних чинників не дозволяють створити альтернативу медійному впливу Росії в інформаційному просторі України. Дискурс влади працює за логікою розширення, підкорення: це дискурс сили. Останнім часом із лексики російських політиків і суспільних діячів майже зникли слова «Росія», «Російська Федерація». Вони говорять переважно про «велику Росію». Найпоширенішою проекцією з російського боку щодо України стали образи «хитрого малороса» (простакуватого, неосвіченого, але шахраюватого, зрадливого) та «хохлацької галушки». І на сучасному етапі Росія продовжує проектувати свій негативний образ на Україну.

Отже, Росія і нині залишається імперією, незважаючи на всю імпортовану із Заходу демократичну фразеологію. Росія протидіє європейському розширенню та намагається відтворити традиційну сферу впливу в Європі, зважаючи на власні національні інтереси. І сьогодні абсолютна більшість російських політиків та інтелектуалів не можуть примиритися із втратою України. Вони й досі переконані, що Україна має повернутися до спільного співжиття. Політика Росії щодо України – це поєднання двох чинників: примирення і тиску, щоб утримати українську проблему в певних межах, не припускаючи виходу з-під її контролю [5].

Питання інформаційного суспільства в Італійській Республіці вирішує Комітет з інформаційного суспільства, який було створено 2001 р., та Міністерство з інновацій і технологій. Головна роль Комітету полягає в координації дій між всіма адміністраціями, розробленні спеціальних проектів і планів дій у сфері новітніх технологій, підтриманні зв'язку із громадянами, у розвитку економічної, культурної та соціальної сфер держави.

Основні документи Італійської республіки у сфері інформаційного суспільства, а саме: План дій із питань побудови інформаційного суспільства, План дій із питань побудови електронного уряду, Адміністративний цифровий кодекс та інші, свідчать, що урядова політика у сфері інформації та комунікації спрямована на подолання цифрової нерівності між Північчю та Півднем Італії та на оптимізацію інформаційної індустрії і впровадження моделі інформаційного суспільства, яка базується на інноваціях технологій і знань.

Скандинавські країни (Данія, Швеція, Норвегія, Фінляндія) в межах європейської інтеграції та концентрації комунікацій ухвалили урядові програми інформаційного суспільства і визначили власні концепції національної інформаційної політики. Попри національну специфіку, політичні пріоритети, економічні можливості та громадську думку щодо інформаційних процесів, скандинавські країни мають спільні цілі та напрями здійснення інформаційної політики:

– впровадження нових технологій у систему державного управління, ефективне здійснення політичної влади (забезпечення доступу широкої громадськості до урядової інформації, розвиток ме-

режі «інфоцентрів» для задоволення потреб населення, створення державних мереж управління по вертикалі і горизонталі влади);

– розвиток інформаційної економіки, підтримка інформаційного бізнесу, національних виробників інфопродукції, створення інформаційно-довідкових корпорацій із тематичними базами даних про інформаційні компанії, фірми, залучення інвестицій у національні інформаційні проекти;

– забезпечення соціальної сфери комп'ютерними технологіями, організація електронних бібліотек, доступ до інформації в мережах і системах для соціально незахищених верств населення – молоді, інвалідів, малозабезпечених, створення громадського телерадіомовлення.

Модель розвитку інформаційного суспільства, яку реалізують США, визначається загальною концепцією соціально-економічного розвитку, яка передбачає превалювання приватного сектору над функціями держави в усіх напрямках розвитку суспільства. Американський вплив у галузі комунікаційних технологій і в інформаційній сфері відчутний у глобальних процесах, міжнародній політиці, світовій економіці.

Ще 1993 р. уряд США опублікував доповідь із планами розвитку національної інформаційної інфраструктури (далі – НІІ). Федеральний урядовий варіант концепції НІІ має таку прикладну орієнтацію:

– освіта: єдина інформаційна система надає студентам і викладачам миттєвий доступ до широких освітніх ресурсів;

– бібліотечна справа: об'єднання перенесених на цифрові носії бібліотечних фондів принципово розширює доступ користувачів (читачів) до інформаційних ресурсів;

– охорона здоров'я: віддалений доступ до медичної експертизи на основі новітніх засобів зв'язку суттєво підвищує якість медичного обслуговування американців;

– урядова інформація: швидка ідентифікація, локалізація та пошук спеціальної інформації про широкі ресурси уряду завжди були складним завданням для багатьох зацікавлених користувачів.

Адміністрація США досягла значного прогресу в застосуванні ІКТ в усіх секторах суспільного життя завдяки спільним зусиллям федерального та місцевого рівня. Для здійснення широкої координації та партнерства федеральних структур із приватним сектором були створені Оперативна комісія з інформаційної інфраструктури (Information Infrastructure Task Force) і Комітет Радників із національної інформаційної інфраструктури (United States Advisory Council on the National Information Infrastructure). Оперативна комісія з інформаційної інфраструктури була уповноважена координувати зусилля Адміністрації.

Висновки. Отже, у концепціях і законах визначаються першочергові завдання інформаційної політики і становлення демократичних інститутів, а саме:

– інтеграція інформаційного середовища країни в міжнародне інформаційне середовище;

– демонополізація інформаційних служб і структур;

– розвиток ринку інформаційних ресурсів разом із державним регулюванням інформаційної діяльності;

– створення умов для підприємництва в інформаційній сфері та захисту інформації;

– забезпечення конституційних гарантій свободи слова, вільного функціонування засобів масової інформації тощо.

Зважаючи на досвід закордонних країн, формування інформаційної інфраструктури України повинно базуватися на таких засадах: пріоритетності національно-технічного й інноваційного розвитку держави; формування необхідних законодавчих і сприятливих економічних умов; загального доступу до інформаційних ресурсів і забезпечення повсюдного доступу до телекомунікаційних послуг та інформаційно-комунікативних технологій. Україна – держава, яка має науковий потенціал у сфері інформатики, володіє високою культурною спадщиною та сучасною самобутньою багатонаціональною культурою, відкриває великі можливості наповнення українським змістом інформаційних продуктів і послуг. Вищезазначене дозволяє сподіватися на успішне формування інформаційної інфраструктури держави, де будуть надаватись населенню якісні інформаційні та комунікаційні послуги.

Список використаних джерел:

1. Рябоконт О. Державна інформаційна політика формування інформаційного суспільства: зарубіжний досвід / О. Рябоконт // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. – 2016. – Вип. 43. – С. 97–114.

2. Кінаш І. Зарубіжний досвід формування інформаційної інфраструктури / І. Кінаш // Сталый розвиток економіки. – 2013. – № 2. – С. 48–50.

3. Інформаційна політика : [навч. посіб. для студентів ВНЗ, аспірантів, викладачів] / Г. Почепцов, С. Чукут. – 2-ге вид., стер. – К., 2008. – 663 с.

4. У Румунії скасують закон про позитивні новини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.day.kiev.ua/204154/>

5. Варенко В. Інформаційно-аналітична діяльність : [навчальний посібник] / В. Варенко. – К. : Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна», 2013. – 416 с.

